

Att utmana den befintliga synen på Europa efter andra världskriget

Ville Kivimäki & Petri Karonen (eds), *Continued Violence and Troublesome Pasts. Post-war Europe between the Victors after the Second World War*, Studia Fennica Historica 22, 152 s., Finnish Literature Society, Helsinki 2017.

ANTOLOGIN *Continued Violence and Troublesome Pasts. Post-war Europe between the Victors after the Second World War* syftar till att studera de efterkrigstida problem som andra världskriget orsakade olika samhällen i Europa. De sex fallstudierna behandlar länderna Estland, Polen, Tyskland, Österrike, Finland och Ungern. Det som dessa länder i det här fallet har gemensamt är att inget av dem räknas till vinnarna i kriget och att det således finns en del likheter mellan dem. Olikheterna är ändå mer framträdande och belyser de av kriget uppkomna problemens mångfald på ett positivt sätt. Genom att studera dessa länders efterkrigstida utmaningar vill redaktörerna skapa större förståelse för hur brett spektret av krigsrelaterade problem är och se eventuella likheter i de sätt på vilka europeiska länder återhämtade sig efter andra världskriget. Det är högst medvetet som redaktörerna valt att lägga fokus på de historier som är mindre kända för att synliggöra hur livet såg ut i de ovan nämnda länderna efter andra världskriget, sett ur några utvalda perspektiv: *Continued Violence, Reorienting and Taking Distance* och *Gendered Memories*. Längre fram kommer jag att gå närmare in på de olika perspektiven och på författarnas fallstudier, men först diskuterar jag antologin som helhet.

Redaktörerna Ville Kivimäki och Petri Karonen inleder antologin med att diskutera studiet av efterkrigstidens utmaningar. Kalla krigets delning av Europa har gjort det svårt för forskare att summera andra världskrigets utmaningar för de olika samhällen som uppstod, splittrades eller bestod i förnyad form efter kriget. Redaktörerna menar att första världskrigets fredskris i Europa studerats i mycket högre grad eftersom de efterkrigstida utmaningarna i de olika länderna är lättare att jämföra. Fredskrisen efter andra världskriget ter sig betydligt mer splittrad och det har därför tidigare varit utmanande att finna tillräckliga likheter för att kunna jämföra dem.

Petri Karonen har tidigare i stor utsträckning undersökt utmaningar förknippade med krig och utgående från dessa studier myntat begreppet fredskristeori, ett redskap vid studiet av utmaningar som ett samhälle ställs inför efter ett krig och lösningar på dessa utmaningar. Den tidsperiod

som kan kallas fredskris varierar beroende på vilken typ av utmaningar forskaren väljer att studera och ur vilket perspektiv. Även Kivimäki har i sin tidigare forskning studerat problem som kan förklaras med begreppet fredskris, och det är således inte långsökt att i denna granskning på svenska använda det även om redaktörerna i den engelska antologin inte använder en översatt version av begreppet utan håller sig till det mer etablerade begreppet *Post-War Period*. Det engelska begreppet används av författarna både i syfte att beskriva tidsperioden efter kriget rent allmänt och för att beskriva en orolig tid fylld av krigsrelaterade utmaningar.

Att allt inte är frid och fröjd genast då fredsavtalen undertecknats är grundidén bakom fredskristeorin. I Tyskland har man ofta talat om *Stunde Null* som ett sätt att starta om efter Naziregimens fall. Redaktörerna menar ändå att det är problematiskt att tala om en nystart från noll då så många utmaningar förknippade med kriget hängde kvar länge efter krigets slut. Först på 1950-talet återvände de sista tyska krigsfångarna från Sovjetunionen, en grupp som sammanlagt hade bestått av cirka två miljoner fångar. Att ordna med studier, arbete och boende för alla veteraner var en stor utmaning för samhället, en utmaning som var långt ifrån löst 1945 då omstarten skedde. Det regimskifte som skedde i många östeuropeiska länder efter kriget ledde till fortsatta våldsamheter och redaktörerna påpekar att tiotusentals människor dog till följd av dessa våldsamheter. Även i Väst-europa dog folk efter kriget till följd av dödsdomar vilket bevisar påståendet om att kriget gjorde sig påmint i många avseenden långt efteråt, till och med i så våldsamma former som att folk fortsatte dö även om kriget var slut.

Även på ett mer personligt plan gjorde sig kriget påmint för många långt efter att det tagit slut. Redaktörerna beskriver invaliderade veteraner som uppmanades att återta maskuliniteten genom att åter bli familjeöverhuvud med försörjningsansvar. Genusaspekten i ett demobiliserande samhälle har inte undersökts i tillräcklig utsträckning. Redaktörerna menar att då genushistoriker ofta lyft upp kvinnans möjlighet till arbete under såväl första och andra världskriget som ett viktigt steg mot jämlikhet har efterkrigstidens återmaskulinisering då kvinnan skuffades tillbaka till hemmet i viss mån glömts bort. I många europeiska länder uppfattades en återställning till det bekanta, maskulina samhället som en trygghet efter de osäkra tider man hade upplevt de senaste åren. Som ett sista tema gällande de fredstida utmaningarna har redaktörerna valt att lyfta upp minneskulturen kring andra världskriget. I Sovjetunionen/Ryssland och i USA har funnits och finns en starkt positiv minneskultur över andra världskriget medan de flesta europeiska länders minneskultur har negativa förtecken. Redaktörerna menar att det är utmanande att studera andra världskrigets minneskultur ur ett historiskt perspektiv då denna i allra högsta grad fortfarande lever och ändras och används för politiska syften än i dag.

Antologin är uppdelad i tre kategorier varav alla innehåller två artiklar. Den första kategorin har benämnts "Continued Violence" och i den första artikeln studerar Anu Mai Köll den tyska och sovjetiska ockupationen av Estland. Problemen som uppstod under och efter de två ockupationerna behandlas i artikeln och författaren lyfter upp problem som kan uppstå då ockuperande makter försöker upprätta sin makt genom att straffa de gamla makthavarna och sätta in nya. Under de cirka tre år som landet styrdes av tyskarna straffades de ester som innan tyskarnas intrång samarbetat med ryssarna. På samma vis straffades senare de ester som samarbetat med tyskarna av ryssarna då Sovjetunionen under år 1944 sakta men säkert tog kontroll över allt större områden i Estland. Köll understryker att det inte endast är den ockuperande makten som straffar oliktankare utan att ockupationen även skapar en splittring bland invånarna. I fallet Estland ledde detta till att de som samarbetade med tyskarna straffade de som tidigare samarbetat med ryssarna och *vice versa*. Den här typen av splittring skapar mycket djupare sår än de sår som ockupanterna skapar, menar Köll.

I den andra artikeln behandlar Marta Kurkowska-Budzan polska anti-kommunisters kamp mot kommunismen och hur de slutligen kom ut ur skogen i artikeln "'Coming Out of the Woods': How Partisans of the Polish Anti-Communist Underground Adapted to Civilian Life". I Polen fortsatte kriget enligt författaren åtminstone till och med 1947 då kommunisterna slutligen fastställde sin makt. Samtidigt bad staten partisanerna komma ut ur skogarna och lägga ner sina vapen mot löfte om amnesti. De flesta lade ner sina vapen och flyttade till de delar av Polen som tidigare tillhört Tyskland där de snabbt anpassade sig till det nya livet i det kommunistiska Polen. Kurkowska-Budzan har i sin forskning intervjuat ett antal av de som deltog i de underjordiska aktiviteterna under och efter kriget. Somliga kom att ha problem med jobb på grund av sitt förflutna medan andra arbetade resten av sitt liv utan att påverkas av sitt förflutna. Dessa problem hängde främst ihop med partisanernas ovilja att gå med i det kommunistiska partiet, en förutsättning för en karriär. Artikeln belyser de problem som kriget medför i form av en tudelning av folket. Trots att de väpnade konflikterna avtagit fortsätter kriget att göra sig påmint under en lång tid. Minneskulturens förändring belyses också i artikeln då partisanernas hjältestatus i dagens Polen beskrivs i motsats till den kommunistiska eran då de levde i tysthet och skam. De intervjuer författaren gjorde med före detta partisaner utfördes innan deras hjältestatus nått den nivå den har i dag och Kurkowska-Budzan frågar sig huruvida deras svar i dag skulle se annorlunda ut.

I den andra kategorin "Reorienting and Taking Distance" återfinns artiklar berörande Tyskland och Österrike. I artikeln 'Redefining Germany: Women's Politics in the Post-War US Occupation Zone' behandlar Marianne

Zepp kvinnors möjlighet till politisk aktivitet i den amerikanska zonen av Tyskland under andra hälften av 1940-talet. Då kriget tagit slut befann sig Tyskland i ett kaosartat tillstånd. Under andra hälften av 1940-talet byggdes det som skulle komma att bli Västtyskland så småningom upp. En grupp intellektuella kvinnor var delaktiga i att styra landet i demokratisk riktning, något som de amerikanska tjänstemännen uppmanade dem till. Den kvinnliga rörelsen som tog fart 1945 var en fortsättning på en liknande rörelse som varit aktiv under Weimarrepubliken men som passiverats från och med 1933 då nazisterna tog makten. Det var fråga om en organisation som höll sig utanför partipolitiken och som hade stor inverkan på utvecklingen, mycket tack vare den kontakt de skapade med de amerikanska ockupanternas fruar som klassmässigt och utbildningsmässigt passade bra ihop med dessa tyska intellektuella kvinnor. Det stundande kalla kriget och de annalkande sprickorna mellan USA och Storbritannien å ena sidan och Sovjetunionen å andra gjorde dock att partipolitiken blev alltmer viktig för att skapa det som skulle komma att bli Västtyskland, vilket ledde till att dessa partipolitiskt obundna kvinnors synlighet sakta minskade.

I Österrike, liksom på många andra håll, upplevde de män som återvände från fronten en maskulinitetskris som ett led i den minskade makt man upplevde sig ha till följd av kvinnornas ökade ansvarstaganden. Känslan av ett misslyckande upplevdes större i de länder som gick förlorande ur andra världskriget och Maria Fritsche har i artikeln 'Austrian Men 'Do Everything with Feeling!': Representations of Masculinity in Post-War Austrian Cinema (1946–1955)' studerat hur maskulinitet representeras i populära österrikiska filmer under det första decenniet efter kriget. Fritsche påpekar att dessa filmer inte medvetet lyfte upp en viss sorts maskulinitet men att filmernas popularitet bidrog till att lägga normen för hur en österrikisk man skulle bete sig. I artikeln beskrivs tre olika filmtyper där den österrikiska mannen gestaltas på olika sätt: historiska kostymfilmer, Heimatfilm och turistfilmer. Enligt författaren bidrog alla filmer till att stabilisera det österrikiska samhället även om filmmakarnas ursprungliga syfte varit att underhålla och tjäna pengar.

I den sista kategorin, "Gendered Memories", studerar författarna genusrelaterade problem ur två rätt olika perspektiv. Den finländska historikern Tiina Kinnunen undersöker kvinnliga karaktärer i två filmer och en bok som behandlar andra världskriget: *Okänd soldat* av Väinö Linna, filmatiseringen av Linnas roman från 1985 och filmen *Lupaus* från 2005. I fallet *Okänd soldat* handlar undersökningen om beskrivningen av lottan Raili Kotilainen som en metafor för det fallna Finland som retirerade. I romanen får lottan Raili, som haft flera älskare, representera det moraliskt förfallna Finland. Som jämförelse måste man beakta hur lottorna före och

under kriget var en symbol för det rena och moraliskt starka Finland. Linna ställde sig kritisk till diskursen om en försvarsseger och lottan Raili fick symbolisera Finlands mö som under fortsättningskriget förfallit. I filmatiseringen från 1985 är Raili med efter att ha varit struken ur manus i Edvin Laines filmatisering från 1955. Filmen kom ut under en tid då de nationalistiska tonerna i Finland började höras mer och den kritiska ton till fortsättningskriget som filmen, i enlighet med romanen hade, bidrog till alltmer aktiva veteranorganisationer och till att allmänheten på ett nytt sätt fick upp ögonen för den behandling av veteranerna som varit norm under 1960- och 1970-talet. I den andra filmen, *Lupaus*, lyfts lottorna fram i en helt annan dager än vad Linna gjort i sin roman. Lottorna Anna och Mona symboliserar idén om att Finland var offer i fortsättningskriget och att kriget slutade med en försvarsseger. I båda filmerna och romanen används lottorna som symboler för Finland. Skillnaderna i hur de gestaltas beror på den samhälleliga kontext de skapats i. I Linnas fall användes lottorna som en symbol för det förfallna Finland medan manusförfattarna till filmen *Lupaus* ville ge en bild av det starka, oskyldiga Finland, som även här förkroppsligades av lottor.

I den sista artikeln 'Silencing and Unsilencing Sexual Violence in Hungary' behandlar Andrea Pető sexuella övergrepp i efterkrigstidens ockuperade Ungern. Pető undersöker huruvida våldtäkter tystades eller inte beroende på vem som utfört dem. Då tyskarna gick in i Ungern var de allierade och mötte inget motstånd. Kvinnor som våldtogs av tyskarna tystades ned medan de som våldtogs av de mindre omtyckta sovjetiska soldaterna ombads att berätta om det de varit med om. Pető menar att det i Ungern allmänt anses att alla sovjetiska soldater våldtog ungerska kvinnor, medan de tyska soldaterna var helt oskyldiga. Problemet med att undersöka ett så känsligt ämne är bristen på källmaterial och Pető avslutar sin artikel med att fråga huruvida ikonografi kunde vara ett första steg mot att konfrontera de självkonstruerade bristerna rörande minneskulturen. Hon menar att det är lättare att förstå smärta då vi ser den än då vi läser om den. Pető behandlar ett svårt ämne och artikeln syftar mer till att väcka frågor än till att ge svar.

Problemen som uppstår efter ett krig är många och mångsidiga. De behandlade länderna räknas alla till den förlorade sidan och en första reaktion är att de länder som ockuperades hade flertalet större utmaningar att brottas med. Vissa ockupationer ledde till en splittring av folket medan andra bidrog till att skuldsätta endast en av de två ockupanterna, något som skapade en osann bild av vad som egentligen hänt. I många länder var kvinnorna tvungna att arbeta för att försörja familjen då männen var vid fronten. Detta har ofta lyfts upp som en av de gånger före 1960- och 1970-talet då kvinnor fått visa vad de går för. Det som tidigare ofta ute-

lämnats är hur det gick till då männen återvände från fronten. Flera av artiklarna i den här antologin behandlar den återmaskulinisering som skedde efter kriget då kvinnorna tvingades tillbaka till hemmet för att ge plats åt männen. Vissa kvinnor kanske längtade tillbaka till hemmet medan andra gärna hade fortsatt arbeta utanför hemmet. På samma sätt hade säkert många av de återvändande männen mått bättre av en jämlikare fördelning av bördan med att försörja familjen.

Antologin belyser på ett förträffligt sätt många av de problem som uppstår efter ett krig. Jag har i den här granskningen försökt ge korta smakprov på vad artiklarna har att erbjuda men den som läser boken märker snabbt att det skulle finnas så mycket mer att forska i gällande den här typen av problem. I början av granskningen drog jag paralleller till den fredskris-teori som Karonen tidigare arbetat med och i vilken fokus oftast legat på samhälls- och ekonomiska utmaningar. I samarbete med Kivimäki, som i större grad undersökt mentala och mer personliga utmaningar kopplade till krig, har Karonen lyckats bredda forskningen om vilka utmaningar som uppstår efter krig och hur man löser dem. Vad gäller de mer personliga problemen fanns det sällan lösningar i samtiden och de tystades ofta ned. Att det nu forskas om dem får anses som ett litet plåster på såren och det är min förhoppning att Karonen och Kivimäki samarbetar mer i framtiden och uppmuntrar fler att undersöka de utmaningar och problem som uppstår efter ett krig. För de är många och mångsidiga.

Robert Louhimies